

Samorząd miejski Ostrowa Wielkopolskiego w okresie II Rzeczypospolitej (lata 1918 – 1920)

Przegrana Niemiec w I wojnie światowej i rewolucja w Berlinie 9 listopada 1918 r. rozpoczęły proces odzyskiwania niepodległości w Wielkopolsce i na pozostałych ziemiach polskich. Informacje o abdykacji cesarza Wilhelma II oraz o tworzeniu przez socjalistów rad żołnierskich i robotniczych dotarły do jednostki batalionu zapasowego 155 pułku piechoty (dalej: pp) w Ostrowie tego samego dnia. W odpowiedzi na utworzoną przez Niemców Radę Żołnierską dnia 10 listopada przedstawiciele żołnierzy Polaków zwołali wiec w Domu Katolickim. W trakcie manifestacji wybrano Komitet Ludowy, a zgromadzeni uchwalili następującą rezolucję:

żołnierze, obywatele i młodzież polska żądają uroczyście wolnej, niepodległej i zjednoczonej Polski Ludowej z wolnym przystępem do morza w granicach sprzed pierwszego rozbioru i przyrzekają w jej obronie dać życie i mienie.¹

Komitet Ludowy kierowany przez adwokata Michała Langego przeprowadził rozmowy z niemiecką Radą Żołnierską, w następstwie których żołnierze Polacy opuścili 155 pp i w dniach 10 – 11 listopada utworzyli pierwszy polski pułk piechoty. Dało to początek tworzenia faktów dokonanych przez zajęcie starych koszar wraz z uzbrojeniem i obsadzenia gmachów urzędowych.² „Republika Ostrowska” – tak nazwano okres od 10 do 21 listopada 1918 r. - stanowiła pierwszy etap przejmowania władzy i odzyskiwania niepodległości na terenie miasta.

Ton pracy niepodległościowej nadawało, oprócz zbuntowanych żołnierzy i mieszczaństwa, przede wszystkim okoliczne ziemiaństwo i inteligencja. Działający od września 1918 r. tajny Komitet Obywatelski, kierowany przez hr. Wojciecha Lipskiego z Lewkowa, był w ścisłej współpracy z Centralnym Komitetem Obywatelskim i wyrażał poglądy poznańskiej endecji. W. Lipski współdziałał, jako łącznik z Komitetem Narodowym

¹ Z. Wieliczka, *Od Proсны po Rawicz. Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego 1918 – 1919*, Poznań 1931, s. 16.

² Tamże, s. 14; A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919*, Warszawa – Poznań 1978, s. 108 i n.; Z. Dykcik, *Republika Ostrowska*, Ostrów Wielkopolski 1992, s. 13.

Polskim w Paryżu. Głównym zadaniem Komitetu Obywatelskiego (dalej: KO) było organizowanie władzy lokalnej i sprawne jej przejmowanie z rąk Niemców, w chwili zakończenia wojny.³ W tym celu desygnowano m.in. jako przyszłego starostę W. Lipskiego, na burmistrza księgarza Stefana Rowińskiego a jako organizatora Straży Obywatelskiej Jerzego Niemojewskiego. Widząc brak należytego przygotowania politycznego i zbrojnego oraz rewolucyjne zagrożenie, działacze endeckiego KO starali się podjąć współpracę z żołnierskim - Komitetem Ludowym.

Na skutek odezwy Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej (dalej: NRL) z 14 listopada 1918 r. o ujawnieniu się komitetów i przybraniu nazwy powiatowych rad ludowych, w Ostrowie nastąpiło ich połączenie. Na przewodniczącego Powiatowej Rady Ludowej wyznaczono początkowo hr. Bogdana Szembeka, ale ze względu na panujące nastroje rewolucyjne, funkcję tę powierzono adwokatowi Michałowi Langemu. Na kontrolera burmistrza desygnowano St. Rowińskiego, który wspólnie z Piotrem Lasotą miał kierować po wyzwoleniu gospodarką miasta.

Przejeżdżający przez Ostrów w drodze z Poznania do Warszawy posłowie Władysław Seyda i Wojciech Trąmpczyński stwierdzili, że: „jeszcze nie wybiła godzina dwunasta, jest dopiero pięć minut przed dwunastą”.⁴ W kilka dni później 21 listopada „Republika Ostrowska” pod naciskiem Komisariatu NRL przestała istnieć. Natomiast PRL wydała, dla uspokojenia nastrojów, odezwę:

Polacy! Obywatele! Nie bierzcie udziału w żadnych zamieszkach ulicznych. Zachowajcie zimną krew rozważę i spokój! Nie słuchajcie prowokatorów! Nie prowokujcie żołnierzy, ani ludności niemieckiej i żydowskiej! Unikajcie niepotrzebnego przebywania na ulicach. Czuwajcie nad dziećmi i młodzieżą. Zwracajcie się do nas z zaufaniem we wszystkich sprawach nagłych i wątpliwych.⁵

Powstanie lokalnej rady ludowej oraz wysłanie wybranych delegatów z powiatu ostrowskiego na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu, który odbył się w dniach 3 – 5 grudnia 1918 r., doprowadziło do zmian w składzie Rady Miasta Ostrowa.⁶

³ L. Trzeciakowski, *Wielkie Księstwo Poznańskie w ostatnich latach panowania pruskiego*, w: *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919*, Poznań 1968, s. 63.

⁴ Z. Wieliczka, *Od Prosny po Rawicz*, *op. cit.*, s. 20; Z. Dykcik, *Republika Ostrowska*, *op. cit.*, s.15; PRL tworzyli: Michał Lange, Piotr Lasota, ks. dziekan Henryk Zborowski, Stefan Rowiński, Bogdan Szembek, Jakub Pussak, Jan Nowicki, Stanisław Stanglewicz, Andrzej Działocha. „Orędownik Ostrowski” nr 129 z 28 października 1938.

⁵ „Orędownik Ostrowski” nr 129 z 28 października 1938.

⁶ Na Sejm Dzielnicowy wybrani zostali z powiatu ostrowskiego: Bogucki Antoni Ostrów, Brodowski Józef Psary, Kędziński Bonifacy Skalmierzyce, Konieczny Michał Westrza, Korolówna Maria Ostrów, ks. Kazimierz Kostrzewski Biskupice, Lasota Piotr Ostrów, Lipski Wojciech Lewków, Matczak Wojciech Skalmierzyce, Michalak Ignacy Ostrów, Pasikowski Konstanty Będzieszyn, Pawlicka Kazimiera Ostrów, Rowiński Stefan Ostrów, Szembek Bogdan Wysocko, Szymański Tomasz Skalmierzyce, Waszak Michał Masanów, Wojtczak Jan Latowice, Zieliński Jan Franklinów. „Gazeta Ostrowska” nr 49 z 12 grudnia 1993.

Do dnia 10 grudnia 1918 r. w Magistracie wyłączną władzę sprawowali Niemcy z burmistrzem Maxem Bessertem (1892 – 1918) na czele. Również Rada Miejska była od 1901 r. wyłącznie niemiecka.⁷ Radni niemieccy wobec zachodzących zmian politycznych, powołali w tym dniu pierwszych Polaków jako obserwatorów. Byli to: adwokat Ludwik Begale, dyr. banku Jan Nowicki, kupiec St. Rowiński oraz aptekarz Walenty Mierzejewski.⁸

W okresie poprzedzającym wybuch powstania wielkopolskiego w Ostrowie istniała dwuwładza. Z jednej strony była to: PRL, kierowana przez adwokata M. Langego, drugą tworzyła niemiecka Rada Miasta z burmistrzem M. Bessertem, z czterema Polakami w charakterze obserwatorów. Oprócz tego, w miejscowych koszarach 155 pp, władzę sprawowała polsko-niemiecka Rada Żołnierska.

Informacje o wybuchu walk w Poznaniu dotarły do Ostrowa 27 grudnia 1918 r. wieczorem. Sygnał „dzwonu Walentego” w kościele parafialnym był hasłem alarmu na cały powiat. Mieszkańcy zaczęli się gromadzić w Domu Katolickim oraz przed Bankiem Kupieckim. Do miasta dotarła wiadomość o śmierci Jana Mertki pod Skalmierzycami, który poległ w czasie patrolowania granicy polsko-niemieckiej.⁹

Wobec tych faktów PRL, kierowana przez W. Lipskiego, przystąpiła do rokowań z Radą Żołnierską w sprawie „wycofania się oddziałów niemieckich”.¹⁰ W wyniku podpisanej umowy żołnierze niemieccy przystąpili do opuszczania miasta. Musieli wyjechać w ciągu dwóch tygodni. Proces ten został przerwany 31 grudnia 1918 r. na skutek wiadomości napływających z Poznania o rozpoczęciu walk, i planowanym przejeździe Ignacego Paderewskiego w drodze do Warszawy oraz bezpośrednio - w wyniku zajęcia przez batalion pograniczny ze Szczypiorna granicznego dworca w Skalmierzycach. Ludność domagała się zakończenia pertraktacji z Radą Żołnierską. Wracający z frontu oficer, Władysław Wawrzyniak mianował komendantem tworzących się oddziałów powstańczych ppor. M. Modrzejewskiego. Straż Obywatelska i skauci dołączyli do tych działań. W ten sposób w mieście było już ok. 4 000 ochotników. Podzieleni na oddziały i uzbrojeni tylko w 100 karabinów, kosy i widły przystąpili do wyzwolenia miasta. Żołnierze garnizonu, przestrzegając podpisanej z PRL umowy, nie przystąpili do walki. Powstańcy zajęli m. in. koszary, dworzec i pocztę.¹¹

⁷ K. Dembski, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej – zagadnienia prawnoustrojowe*, Poznań 1972, s. 16.

⁸ „Orędownik Ostrowski” nr 146 z 7 grudnia 1938.

⁹ Z. Dykcik, *Republika Ostrowska, op. cit.*, s. 22 i 23.

¹⁰ „Gazeta Ostrowska” nr 157 z 31 grudnia 1919.

¹¹ Z. Dykcik, *Republika Ostrowska, op. cit.*, s. 24 i 25.

Około godz. 10 – tej (wieczorem) musiał pan landrat Tiemann i inni dygnitarze pruscy, uprzejmie odwiedzeni przez delegację powstańców polskich, przyjąć do wiadomości, że przestali rządzić.¹²

Dokładnie o północy komendant miasta rozwiązał niemiecki bal sylwestrowy, a zdziwieni uczestnicy udali się do domów obserwując: „die polnischen Kosynieren”.¹³ Wyzwolenie miasta umożliwił przysłany ze Szczypiorna koło Kalisza pociąg pancerny z częścią batalionu pogranicznego. Miasto odzyskało niepodległość 31 grudnia 1918 r.¹⁴

Następnego dnia, 1 stycznia 1919 r. Ostrów był świadkiem przejazdu I. Paderewskiego. O godz. 6 społeczeństwo witało biało-czerwonymi sztandarami polityka na dworcu. Na ulicach rozlepiono odezwę w językach: polskim i niemieckim o przejęciu władzy administracyjnej oraz wojskowej:

Dzisiejszej nocy władza w powiecie i mieście naszym przeszła w Polskie ręce . Najwyższą władzą jest Powiatowa Rada Ludowa. Starostą jest p. Wojciech Lipski z Lewkowa. Burmistrzem p. Stefan Rowiński. Komendantem miasta p. podporucznik M. Mierzejewski. Miasto zajęte zostało bez strzału i bez krwi rozlewu, świętym w tej chwili obowiązkiem każdego Polaka jest przyczynić się do utrzymania ładu, porządku i spokoju. RODACY ! Stajemy z chwilą obecną w rzędzie wolnych narodów . Niech czci i honoru naszego nie splami żaden gwałt ani przeciwko sobie ni mieniu bądź własnych braci, bądź ludzi obcej narodowości”.¹⁵

Jednocześnie komendant miasta wzywał ludność do złożenia broni i amunicji do 3 stycznia, zakazał przeprowadzania rewizji w domach, zapowiedział karanie śmiercią w przypadku kradzieży. W mieście ogłoszono prohibicję i godzinę policyjną po 21.00. Rozprawiono się ze zniechęconymi symbolami zaboru pruskiego: „Orły niemieckie należy usunąć do godz. 3 po południu z wszelkich gmachów”.¹⁶ Proces wyzwolenia miasta zakończył się 3 stycznia z chwilą wkroczenia całego batalionu pogranicznego ze Szczypiorna. Część tych żołnierzy stanowiła załóżek 12 pułku strzelców wielkopolskich. Od 7 stycznia w Ostrowie zorganizowano VII okręg wojskowy, którego dowódcą był por. Władysław Wawrzyniak. W odróżnieniu od miasta walka o wyzwolenie Wielkopolski trwała na froncie południowym do połowy lutego 1919 r.¹⁷

Równolegle do prowadzonych walk frontu powstańczego na przejętym obszarze miasta zachodził proces stabilizacji władzy polskiej i formowanie życia politycznego. Sprawujący władzę od czasu Sejmu Dzielnicowego Komisariat NRL czekał na wynik decyzji konferencji pokojowej po I wojnie. W dniu 8 stycznia 1919 r. Komisariat wydał obwieszczenie, że:

¹² „Orędownik Ostrowski” nr 11 z 25 stycznia 1939.

¹³ Tamże.

¹⁴ St. Nawrocki, *Pod zaborem pruskim*, w: *Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu*, Poznań 1990, s.235.

¹⁵ „Orędownik Ostrowski” nr 155 z 30 grudnia 1938.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919, op. cit.*, s. 280 i n.

„wskutek wydarzeń ostatnich dni przeszła siłą rzeczy na Polaków zarówno władza administracyjna, jak i wojskowa”.¹⁸ Władze w Poznaniu, kierowane przez prezesa prowincji – adwokata Wojciecha Trąpczyńskiego, przystąpiły do prac nad organizacją państwowości polskiej. Do istotnych jej elementów było stworzenie organów samorządu terytorialnego. Komisariat miał prawo do rozwiązywania Rad, w których konflikty narodowościowe uniemożliwiały im pracę. W związku z tym, że radni niemieccy wcześniej podjęli współpracę z Polakami w Ostrowie (10 grudnia 1918 r.) i nie dochodziło do konfliktów, samorząd kontynuował działania statutowe. Komisariat wezwał wszystkich urzędników do dalszej pracy na swoich stanowiskach i zabronił ich usuwania. Powołani kontrolerzy sprawdzali działalność administracji i jednocześnie wprawiali się do samodzielnej pracy.¹⁹ Stawiało to Polaków w uprzywilejowanej sytuacji wobec pozostałych części państwa polskiego, ponieważ instytucja samorządowa na ziemiach polskich byłej dzielnicy pruskiej miała najdłuższą tradycję.²⁰ Wciąż stosowano prawo wprowadzone przez zaborcę, było ono praktyczne i miało półwieczne doświadczenie.

Przejęciowy okres skończył się dnia 11 lutego 1919 r., Komisariat NRL w Poznaniu wydał rozporządzenie o rozwiązaniu wszystkich Rad Miejskich. W terminie do 25 marca wyznaczono przeprowadzenie nowych wyborów samorządowych.²¹ Fakt rozwiązania dotychczasowych Rad oznaczał zerwanie z ciągłością stanowienia prawa państwa zaborczego, równocześnie zmieniono zasady ordynacji. Zostały one wydane w nowym regulaminie, dotyczącym wyborów do Rad Miejskich, z dnia 18 lutego 1919 r.²² Zgodnie z nimi zerwano z ordynacją miejską z 30 maja 1853 r.²³ Wybory były proporcjonalne, zlikwidowano trójklasowy system wg podziału majątkowego na zasadę równości, przyznano prawa wyborcze kobietom. Doszło do zrównania czynnego i biernego prawa wyborczego. Nadano je osobom, które ukończyły 20 lat i w dniu 6 stycznia zamieszkiwały w mieście. Prawo to nie obejmowało osób ubezwłasnowolnionych, pozbawionych praw honorowych i obcokrajowców. Pracownicy samorządowi zostali pozbawieni biernego prawa. Każdy wyborca dysponował jednym głosem.²⁴

¹⁸ Z. Wieliczka, *Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918 – 1919*, Poznań 1932, s. 66.

¹⁹ A. Gulczyński, *Władze miasta Poznania w okresie międzywojennym*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, t. 1, s. 214 (dalej: KMP).

²⁰ Cz. Demel, J. Krawulski, K. Rzepa, *Działalność Narodowego Stronnictwa Robotników i Narodowej Partii Robotniczej w Wielkopolsce w latach 1917 – 1937*, Warszawa – Poznań 1980, s. 144.

²¹ „Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej” 1919, nr 5, s. 23 i 24 (dalej: TU NRL).

²² TU NRL 1919, nr 7, s. 33 – 35.

²³ „Zbiór Praw dla Królestwa Pruskiego” nr 24 z 1853 r., ordynacja miejska dla sześciu wschodnich prowincji monarchii pruskiej z 30 maja 1853 r.

²⁴ A. Gulczyński, *Władze miasta Poznania w okresie międzywojennym*, *op. cit.*, s. 215.

Pierwsze wybory przeprowadzono 23 marca 1919 r. Głosowano od godz. 8.00 do 18.00. W Ostrowie zgłoszono dwie listy kandydatów: polską i niemiecką. Ogółem głosy oddało 6 263 wyborców (brak danych dotyczących osób objętych czynnym prawem wyborczym). Z tego 3 889 (62,1 proc.) wyborców poparło listę polską, 2 374 (37,9 proc.) listę niemiecką. Przyniosło to Polakom 15 mandatów w Radzie Miejskiej i 9 miejsc Niemcom.²⁵ Do Rady weszli jako pierwsi Polacy: Władysław Pniewski, Piotr Lasota, Stanisław Namysł, Andrzej Niegolewski, Wincenty Cieluch, Nepomucen Mielcarzewicz, Teofil Kantecki, dr Jerzy Taczak, Piotr Pussak, Baltazar Muszyński, Stanisław Kołodziejczak, Józef Bigoś, Jan Kuśmierczak, Józef Jaś i Sylwester Prusinkiewicz.²⁶ Wyborcy głosując na blok Polski nie zwracali uwagi na podziały polityczne. Podobnie jak w Ostrowie, w pozostałych miastach Wielkopolski, mandatami podzieliły się dotychczasowe polskie i niemieckie Rady Ludowe. Zaznaczył się znaczny spadek wpływów ludności niemieckiej i żydowskiej.

Zaprzysiężenie Rady Miejskiej nastąpiło 10 kwietnia 1919 r.: „po odczytaniu roty ślubu burmistrz zobowiązał radnych Polaków. Niemcy – radni wstrzymali się od zobowiązania, domagając się przetłumaczenia roty ślubu na język niemiecki”.²⁷ Burmistrz Stefan Rowiński odpowiedział, że: „językiem urzędowym jest język polski”. Na sesji inauguracyjnej wybrano przewodniczącego Rady dr Ignacego Taczaka, jego zastępcę Piotra Lasotę i sekretarza Józefa Bigosia.

Fakt wyboru samorządu, po raz pierwszy od rozbiorów, przez mieszkańców – Polaków, został podkreślony w okolicznościowym telegramie, wysłanym do rządu I. Paderewskiego w Warszawie:

Właściwe przedstawicielstwo polskie miasta Ostrowa zbierając się po raz pierwszy, składa hołd Rządowi Polskiemu, ślubuje Jemu i całej Polsce, że w pełni poczucia odpowiedzialności, kierować się będzie w postanowieniach swoich jedynie dobrem obywateli i państwa.²⁸

W okresie założycielskim rada stanęła wobec konieczności rozwiązania problemów aprowizacyjnych, gospodarczych i budżetowych. Stałym tematem obrad był sprawiedliwy rozdział chleba. Wprowadzono kartki żywnościowe. Ważną decyzją podjętą w ramach repolonizacji była uchwała o spolszczeniu nazw miejscowych, ulic i placów. W całej

²⁵ Inaczej podaje K. Pawlak, *Polska odrodzona*, w: *Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu*, op. cit., s. 245: „Do nowej rady weszli sami Polacy”.

²⁶ „Orędownik Ostrowski” nr 16 z 6 lutego 1939.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

Wielkopolsce 15 maja 1919 r. wprowadzono język polski do urzędów i szkół. W Ostrowie Magistrat zrealizował przepisy wykonawcze w lipcu, kończąc polonizację nazewnictwa.²⁹

Drugim sprawdzianem politycznym dla miasta i powiatu były przeprowadzone 1 czerwca 1919 r. wybory uzupełniające do Sejmu Ustawodawczego. W myśl ustawy Ostrów był siedzibą IV okręgu i obejmował powiaty: wschowski, leszczyński, rawicki, gostyński, koźmiński, krotoszyński, pleszewski, ostrowski, odolanowski, ostrzeszowski i kępiński; wybierano z nich 9 posłów.³⁰ W wyniku wyborów zwycięstwo w okręgu odniosła endecja, reprezentowana przez Stronnictwo Narodowo – Demokratyczne (5 mandatów) oraz współpracujące z nią Narodowe Stronnictwo Robotników (3 mandaty). Jeden mandat otrzymało Centrum Mieszczańskie.³¹ Wybory uzupełniające do Sejmu Ustawodawczego zamykały proces integracji Wielkopolski z odradzającym się państwem.

W tym czasie (28 czerwca 1919 r.) rząd niemiecki podpisał traktat w Wersalu. W związku z tym 1 lipca zniesiono granicę paszportową między Wielkopolską a krajem. Na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego w dniu 1 sierpnia 1919 r. uchwalono, referowaną przez posła ks. S. Adamskiego, ustawę o organizacji ziem byłego zaboru pruskiego. W ten sposób zamknięto okres przejściowy, jaki trwał od 8 stycznia 1919 r. i Komisariat NRL podporządkował się rządowi w Warszawie.³² Wielkopolska została włączona do kraju. Także Ostrów znalazł się w wolnej Polsce, po trwającym od 1793 r. czasie zaborów.

Zjednoczenie nadzorowane było przez Ministerstwo Byłej Dzielnicy Pruskiej (dalej: MbDzP) i objęło również siły zbrojne. Powstały w Ostrowie 12 pułk strzelców wielkopolskich, wchodzący w skład VII okręgu wojskowego, został wcielony do Wojska

²⁹ „Tygodnik dla powiatu Ostrowskiego” nr 77 z 16 sierpnia 1919. Zmiany dotyczyły ulic i placów: Rynek zamiast Ring, Raszowska – Raschkowerstrasse, Kaliska – Kalischerstrasse, Staro-Kaliska – Alt-Kalischerstrasse, Kościelna – Kirchstrasse, Sądowa – Gerichtsstrasse, Gimnazjalna – Gymnasialstrasse, Wrocławska – Breslauerstrasse, Szpitalna – Spitalstrasse, Kolejowa – Bahnhofstrasse, Zdunowska – Zdunerstrasse, Stare Targowisko – Fleischmarkt, Starotargowa – Marktstrasse, Żydowska – Mittelstrasse, Za bóżnicą – Freimannstrasse, Krótka – Kurze Gasse, Staszica – Vosstrasse, Przy zborze – An der ev. Kirche, Przy kościele – An der kath. Kirche, Droga Wysocka – Wysockower Weg, Droga Wrocławska – Breslauer Chaussee, Droga Odolanowska – Adelnauer Chaussee, Droga Gorzycka – Gorzycer Weg, Droga Krotoszyńska – Krotoschiner Chaussee, Droga Raszowska – Raschkower Chaussee, Droga Pleszewska – Pleschner Chaussee, Droga do Starego Stawu – Alteicher Weg, Polna – Feldstrasse, Łąkowa – Alteicherwiesen Weg, Przy Lotnisku – Pleschner Chaussee 1 Feldweg, Przy moście Kolejowym – An der Überführung, Przy dworcu – Am Bahnhof, Za Koleją – Hinterm Bahnhof, Celna – Zollstrasse, Ogrodowa – Gartenstrasse, Koszarowa – Kasernenstrasse, Kościuszki – Bismarckstrasse, Sienkiewiczza – Lützwowstrasse, Ułańska – Moltkestrasse, Fabryczna – Steinmetzstrasse, Sukiennicza – Tuchseerstrasse, Dąbrowskiego – Beckhausstrasse, park 3-go Maja – Volkspark, park Mickiewiczza – Am Wasserturm, park Marcinkowskiego – Richthofenpark, park Kilińskiego – Resselpark.

³⁰ A. Czubiński, Z. Grot, B. Miśkiewicz, *Powstanie Wielkopolskie 1918 – 1919*, op. cit., s. 456.

³¹ Tamże, s. 459.

³² K. Dembski, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej – zagadnienia prawnoustrojowe*, op. cit., s. 119; A. Czubiński, *Wielkopolska w latach 1918 – 1939*, Poznań 2000, s. 27.

Polskiego. Jadący do Poznania na uroczystość zjednoczenia wojsk Naczelnny Wódz Józef Piłsudski był uroczystie witany na stacji w Ostrowie. Starosta Wojciech Lipski wspominał:

Pociąg z Naczelnikiem Państwa stanął naprzeciwko kompanii honorowej. Po złożeniu raportu wojska przeszedł Piłsudski front kompanii honorowej, a w miejscu gdzie wojsko się kończyło, zaczynały się władze według rangi, duchowieństwo, a potem cechy, gimnazjum i skauci. (...) Najpierw nadmieniałem, iż jest dla mnie i dla powiatu wielkim zaszczytem, że jako pierwszy z wielkopolskich starostów mam zaszczyt powitać Głowę Państwa Polskiego. Powiat nasz leży na samej granicy Śląska i stąd był zawsze na ataki germanizmu więcej narażony, jak inne środkowe strony. Niemcy byli tak pewni Ostrowa, że Ostrów nawet niemieckim Ostrowem nazwali. Ale były to pozory, bo gdy tylko nadarzyła się sposobność, siłą zrzuciliśmy nienawistne jarzmo i chlubiśmy się tem, że już 10 listopada sformowaliśmy bataljon wojsk polskich, podczas gdy w reszcie księstwa panowały polsko – niemieckie socjalistyczne Soldaten – Rathy. Siły i odwagę do tego przedsięwzięcia czerpaliliśmy z miłości do Polski i z czysto narodowych pobudek, a obce nam były wszelkie destruktywne, socjalistyczno – komunistyczne doktryny.³³

Wskazanie w wiernopoddańczej przemowie na występujące w chwili wyzwolenia różnice polityczne, świadczyło o rysującym się podziale w wolnej już ojczyźnie. Ostrów znalazł się w niepodległej, ale podzielonej politycznie Polsce. Pierwsze wybory do Rady Miejskiej i uzupełniające do Sejmu Ustawodawczego nie ujawniły podziałów na stronnictwa, gdyż stanowiły formę antyniemieckiego plebiscytu.

W odrodzonym państwie Ostrów znalazł się na jego zachodnich peryferiach. W okresie walki o granice miasto stało się miejscem schronienia dla: uchodźców, uciekinierów i zesłańców politycznych. Latem 1920 r., gdy wojska sowieckie zagrażały Warszawie, Wielkopolska była ostatnim zapleczem frontu. Do Poznania ewakuowano urzędy centralne. W tym czasie w Wielkopolsce schroniło się ok. 10 tys. uchodźców.³⁴ Przebywający w Ostrowie na przeszkoleniu wojskowym Jarosław Iwaszkiewicz pisał: „Tutaj moc Rosjan, bo to ich centralizacja jest Suchomlinow, Mereżkowski itd. w tej dziurze”.³⁵ W Ostrowie przebywał w tym czasie Dymitr Mereżkowski, należący wspólnie z Borysem Sawinkowem do Rosyjskiego Komitetu Politycznego. Tworzyli oni rosyjskie oddziały wojskowe do walki z armią sowiecką.³⁶ W Ostrowie działały również: rosyjski komitet ewakuacyjny armii gen. P. Wrangla i rosyjski Czerwony Krzyż. Samorząd organizował koncerty charytatywne na rzecz Czerwonego Krzyża w teatrze miejskim.³⁷ Okres bitwy warszawskiej znalazł swój ślad na dalekim zapleczu frontu. Starosta informował Wojewodę w Poznaniu:

³³ Archiwum Państwowe Kalisz (dalej: APK), Starostwo Powiat. Ostrów, sygn. 9. Pismo Józefa Lipskiego z dnia 5 września 1936 r.

³⁴ A. Czubiński, *Wielkopolska w latach 1918 – 1939, op. cit.*, s. 33.

³⁵ J. Iwaszkiewicz, *Listy z Ostrowa*, Ostrów Wielkopolski 1991, s. 15.

³⁶ Tamże, s. 8; A. St. Kowalczyk, *Sawinkow w Warszawie*, „Res Publica” 1988, nr 9.

³⁷ J. Iwaszkiewicz, *Listy z Ostrowa, op. cit.*, s. 16.

W nocy z dnia 30 na 31 lipca zostały porozlepiane po mieście plakaty wzywające do walki przeciw Żydom. Plakaty te moim zdaniem są agitacją bolszewicką, której celem jest wywołać u nas w Wielkopolsce zamęty i rozruchy. (...) Ponieważ prawie pewny jestem, że agitację tę wywołali przybysze Czerwonego Krzyża rosyjskiego, przeto wczoraj 31 lipca, przystąpiłem do zaareztowania (...) po dokładnej rewizji ich dokumentów i papierów okazało się, że są to agitatorzy bolszewicy, których zadanie jest pod pozorem aprowizacji i tworzenia szpitali szerzyć zamęt u naszej ludności i mieć teren przygotowany na ewentualną inwazję”.³⁸

Z drugiej strony władze lokalne zwracały uwagę na zagrożenie ze strony Niemców, którzy pod pozorem wakacji uzyskawszy swego czasu pozwolenie na przyjazd czy to z konsulatu, czy z biura paszportowego w Poznaniu przyjechali bez powodu do Ostrowa (...) Między nimi jest wielu oficerów pruskich jak: Than syn kupca, Koenigk syn dzierżawcy z Krępy, Hollmann, major Schoen. Ludzie ci, prawdopodobnie pod pozorem odwiedzin krewnych czy wakacji uprawiają szpiegostwo na rzecz Niemiec.³⁹

W ważnej chwili dla losów państwa, Niemcy sprawdzali nastroje i liczyli na zniechęcenie ludności Wielkopolski do rządu w zagrożonej Warszawie. Mieszkający w Berlinie i Wrocławiu ostrowscy Niemcy przejawiali większą aktywność. W dniu 8 września 1920 r. utworzyli, z siedzibą w Berlinie Związek Ostrowiaków „Verein Heimattreuer Ostrowoer”. W późniejszym okresie wydawali organ prasowy „Ostrowoer Heimat – Zeitung”, który ukazywał się od marca 1926 do grudnia 1931.⁴⁰

Po bitwie warszawskiej w okolicach Ostrowa nadal przebywali Rosjanie:

W Szczypiornie i Skalmierzycach znajduje się znaczna ilość żołnierzy rosyjskich armji Judenicza, którzy za wiedzą i zgodą Ministra Spraw Wojskowych tworzą oddziały mające walczyć z nami przeciw bolszewikom. W Ostrowie znajduje się około 50 osób, którzy mają organizować Czerwony Krzyż rosyjski dla tej armji.⁴¹

Miasto było w tym czasie świadkiem ekscesów wojsk rosyjskich: „zdarzają się wypadki, że żołnierze rosyjscy szczególnie kozacy na koniach w liczniejszych grupach przybywają do Ostrowa wykupując towary wszelkiego rodzaju po najwyższych cenach i wracają gromadnie do Szczypiorna. Policja jest w tym wypadku bezradna”.⁴² W mieście spokój zapanował dopiero po 20 października, kiedy oddziały rosyjskie opuściły obóz w Szczypiornie w efekcie działań Komisji Demobilizacyjnej.

³⁸ APK, Starostwo Powiat. Ostrów, sygn. 1. Pismo starosty z 1 sierpnia 1920.

³⁹ Tamże, pismo starosty z 30 lipca 1920.

⁴⁰ „Południowa Wielkopolska” 1966, nr 50.

⁴¹ APK, Starostwo Powiat. Ostrów, sygn.1. Pismo starosty z 5 sierpnia 1920.

⁴² Tamże. Pismo starosty z 9 października 1920.

Dnia 12 grudnia 1920 r. witano w mieście wracający z frontu wschodniego 60 Pułk Piechoty Wielkopolskiej.⁴³ Od tego momentu w Ostrowie i powiecie zapanował spokój. Władze przystąpiły do działań statutowych. Rozwiązywały podstawowe problemy gospodarcze, związane z zaopatrzeniem ludności w żywność i łagodziły konflikty społeczne dotyczące zakwaterowania mieszkańców. Zaslugą ostrowskiego samorządu w latach 1919 – 1920 było stworzenie własnej organizacji gospodarki miejskiej i administracji komunalnej, z wykorzystaniem istniejącej po Niemcach infrastruktury oraz praw. Proces ten dokonał się w trakcie powstania wielkopolskiego i zagrożenia wojną bolszewicką 1920 r.

⁴³ K. Szepietowski, *W II Rzeczypospolitej*, w: *Wielkopolska Szkoła Edukacji Narodowej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 37.